

מט. מעמד הצומות בזמן הזה

במאה השנים האחרונות חלו תמורות משמעותיות ביישוב היהודי בארץ ישראל. העליות השונות, הכיבוש הבריטי, מלחמת העולם השנייה וחורבן יהדות אירופה, הקמת המדינה וחדוש ההתיישבות בירושלים עוררו שאלות בנוגע למעמד הצומות בימינו. הצומות נתקנו במקורם על אירועים בימי חורבן בית המקדש הראשון, ובעקבות כך עולה שאלה בנוגע לקיומם ככתבם וכלשונם בימינו. האם ראוי שיחולו התאמות בציון מועדים אלו או שמא נכון לשומרם כפי שנקבע בהלכה ובמסורת היהודית באלפיים השנים האחרונות? בפרק זה נבחן שאלות אלו לאור סוגיות הגמרא ומנהג הציבור, ונדון בשאלת מעמד הצומות ומנהגי חורבן הקשורים לתעניות הציבור.

זמן שלום וזמן מלחמה

הסוגיה המרכזית העוסקת בנושא מופיעה בעקבות דברי המשנה במסכת ראש השנה:

על ששה חדשים השלוחין יוצאין: על ניסן מפני הפסח, על אב מפני התענית, על אלול מפני ראש השנה, על תשרי מפני תקנת המועדות, על כסליו מפני חנוכה ועל אדר מפני הפורים. וכשהיה בית המקדש קיים יוצאין אף על אייר מפני פסח קטן. (א, ג)

דברי המשנה מתייחסים לתקופה בה יצאו שליחים להודיע על זמן קידוש החודש בימי המקדש ולאחר חורבנו. ממשנה זו אנו יכולים ללמוד שגם בימי בית המקדש השני, תשעה באב היה יום תענית, ולכן היו יוצאים שליחים לתפוצות על מנת שהעם בארץ ישראל ובגלות יידע מתי לצום. מהמשנה משתמע שצום י"ז בתמוז לא הצריך שליחת שליחים על מנת שיצומו בזמנו. בעקבות כך הגמרא שואלת מדוע לא יצאו שליחים על שאר התעניות:

ולפיכך נמי אתמוז וטבת? דאמר רב חנא בר ביזנא אמר ר"ש חסידא: מאי דכתיב (זכריה ט, יב) 'כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה', קרי להו צום וקרי להו ששון ושמחה? בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה אין שלום צום. אמר רב פפא הכי קאמר: בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה, יש גזרת המלכות צום, אין גזרת המלכות ואין שלום רצו מתענין רצו אין מתענין. (יח, א)

רב חנא מתייחס לסתירה העולה בפסוק בזכריה, אשר מצד אחד מגדיר ימים מסוימים כימי צום אך מצד שני קובע שהם יהיו לששון ולשמחה. רב חנא מחלק בין שני מצבים:

1. ראיות נוספות לכך שתשעה באב נהג בימי הבית השני: דברי ר' חנניה סגן הכהנים בגמרא תענית יג, א; תוספתא תענית ג, ו.

כאשר יש שלום אז צריך לחגוג בימים אלו, וכאשר אין שלום אז אלו ימי צום. רב פפא מגדיר מצב נוסף: כאשר יש שלום אז אין לצום בימים אלו אלא לחגוג בהם. כאשר יש גזירות של המלכות אז צריך לצום. במצב ביניים, בו אין שלום וגם אין גזירות על היהודים - הדבר תלוי ברצון הציבור.

בעקבות סוגיית הגמרא, הראשונים עסקו בשני החידושים העיקריים שעלו בה - כיצד מגדירים תקופה כמצב של שלום, ומה מעמד תקופתנו? כיצד קובעים מהו רצון הציבור בימים שאין שלום ואין מלחמה?

לפני שנדון בשתי שאלות אלו, נעיר כי בהמשך דברי הגמרא מוזכר הבדל בין ארבעת הצומות ובין תשעה באב:

אי הכי ט' באב נמי? אמר רב פפא שאני ט' באב הואיל והוכפלו בו צרות, דאמר מר בט' באב חרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר. (יח. ב)

כפי שראינו, גם בימי הבית השני הציבור ציין כתענית את תשעה באב. מכיוון שהוכפלו ביום זה צרות, אז גם בשעת שלום התענית במקומה עומדת? בדברי הפסוק בזכריה הצום החמישי מוזכר יחד עם שאר הצומות, אך הוא נאמר בתחילת ימי הבית השני. מכיוון שצרות נוספות אירעו בתאריך זה אז השתנה דינו ותמיד נוהגים בו תענית וצום. ברם, בימי הבית השני עדיין לא הוכפלו צרות בתשעה באב (לפחות לא כולן), אך עדיין דינו היה שונה משאר הצומות.

בין תשעה באב ושאר תעניות

המשנה בפרק רביעי במסכת פסחים מביאה מספר מנהגים הייחודיים לתשעה באב:

מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב - עושין. מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה - אין עושין. ובכל מקום תלמידי חכמים בטלים. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לעולם יעשה אדם עצמו תלמיד חכם. (משנה ה)

המשנה דנה לגבי עשיית מלאכה בתשעה באב, ובעקבותיה הגמרא דנה במעמד היום וצביונו. שמואל קובע שבבבל לא נוהג דין תעניות ציבור חוץ מתשעה באב (נד, ב). מדברי שמואל אנו לומדים שיש לתשעה באב מעמד של תענית ציבור, בשונה משאר התעניות. הבדלים נוספים שבין תשעה באב ושאר תעניות קשורים לחמשת העינויים ולתחילת הצום מבעוד יום, הקיימים בו וביום הכיפורים³.

2. הריטבי"א מדגיש את הנקודה שבתשעה באב הוכפלו צרות ולא שהתרבו צרות. העובדה שהצרות אירעו גם בבית המקדש השני באותו תאריך מייחדת את תשעה באב ביחס לעשרה בטבת וי"ז בתמוז.

3. נחלקו הראשונים האם בזמן תקנת הצומות דין תשעה באב היה שווה ל"ז בתמוז או מזמן תקנת הצומות נקבעו דינים שונים. שיטת הרמב"ן (תורת האדם עמוד רמג) שדין שאר תעניות קל יותר בגלל רצון הציבור. מדברי הרמב"ם (הלכות תעניות ה, ד) משמע שמזמן תקנת הצומות נקבעו דינים שונים לזמנים אלו (וראו בפירוש יד פשוטה על אתר).

ר' דוד בפירושו למסכת פסחים מסביר את מהות ההבדל בין תשעה באב ושאר תעניות של ציבור בנוגע לחיוב בתפילת נעילה. בדבריו עולה שמטרת תשעה באב היא אבל, בשונה משאר תעניות ציבור שעיקר מטרתם היא תפילה: "מפני שלא הוקבע לתפלה אלא לאבל" (ד"ה והאמר שמואל). דברים דומים כותב המאירי שביום זה יש זכר לאבלות ישנה, אך לא אבלות שמתרחשת בימינו: "הואיל ואינו אלא לזכר אבלות ולא לצורך שעה" (ד"ה אעפ"י שתענית ציבור). כפי שראינו, גם כאשר המצב הפוליטי של עם ישראל יהיה מצוין, עדיין עלינו לזכור את אירועי העבר, לציין ולהתאבל על מה שאירע. ביום תשעה באב אנו מתייחדים עם זיכרון האומה, כאשר בשאר התעניות קיים מימד נוסף של תפילה ובקשה על ההווה.⁴

הגדרת מעמד תקופתנו

הראשונים עסקו בשאלה כיצד מגדירים 'ימי שלום'. גישה אחת סוברת שכאשר עם ישראל חוזר ויושב באדמתו תקופה זו מוגדרת כשלום (רשב"א ד"ה 'בזמן שיש'). חלק מהראשונים רואים בתקופה בה הם חיו כימים של שלום (רש"י ומאירי על אתר). גישה מרכזית בראשונים גורסת שהגדרת תקופה כשלום תלויה בקיום בית המקדש, כפי שכותב הטור:

ופירוש דליכא שלום, שהבית חרב וליכא שמד במקום ידוע. (סימן תקנ)

נראה שלכל השיטות ימי הבית השני מוגדרים כימי שלום, ואכן ראינו כי לא יצאו שליחים על י"ז בתמוז. ברם, תשעה באב כן צוין בתקופה זו למרות הגדרת הימים כשלום. מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה לראש השנה עולה שיטה שונה:

ובבית שני לא היו מתעניין לא עשרה בטבת ולא שבעה עשר בתמוז, אלא מי שהיה רוצה מתענה ומי שלא היה רוצה לא היה מתענה, ומפני זה לא היו יוצאין על טבת ועל תמוז. אמר השם יתברך "כה אמר ה' צבאות, צום הרביעי וצום החמישי", נראה כמי שנתן בידם הבחירה, רצו מתעניין, רצו אין מתעניין.... ואף על פי שהיה הרשות בידם שלא להתענות בתשעה באב כמו שזכרנו, היו מתעניין בו מפני תכיפת מיני האבל שאירעו בו כמו שיתבאר בתעניות. (א. ג)

הרמב"ם מבין שבימי בית שני ההחלטה על קיום התעניות הייתה נתונה בידי הציבור, אשר החליט לבטל את התעניות מלבד תשעה באב.⁵ גם כאשר בית המקדש היה קיים, לא היה עדיין מצב של שלום שביטל אוטומטית את הצום, אלא הדבר היה נתון להכרעת הציבור. מכיוון שיום תשעה באב היה יום מועד לפורענות עוד מימים קדמונים, הציבור נהג

4. בנוגע למטרת התעניות ראו במשנה תורה לרמב"ם הלכות תעניות ה, א; מורה הנבוכים ג, לו.
5. בדרך זו הבין גם המגיד משנה מדברי הרמב"ם בהלכות תעניות ה, ד-ה. נראה כי בדברי הרמב"ם במשנה תורה היה ניתן לחלק בין התעניות השונות, אך לאור דברי הרמב"ם בפירוש המשנה ניתן לחזק את הבנת המגיד משנה. בדרך זו התנסח גם הרשב"א: "ומה שהחמירו בתשעה באב יותר משאר הצומות, הנהגת הדורות היתה" (מגילה ה, ב).

להתענות בו. הרב קאפח מסביר שלשיטת הרמב"ם זמן המוגדר כשלוש הוא כאשר יש מקדש וגם ישראל שולטים בארץ, אך כאשר אין את שניהם אז הדבר נתון לרצון הציבור.

רצון העם

ראינו בדברי הגמרא כי מעמד מרבית התעניות בימינו תלוי ברצון הציבור, ולשיטת הרמב"ם יתכן וכך היה הדבר גם בימי הבית השני בנוגע לתשעה באב. מכאן עולה כי רמת חיוב הצומות אינה בגדר חובה אלא תלויה ברצון העם. בדרך זו כותב הר"ן (ד, ב בדפי הרי"ף ד"ה ודאמרין), ומוסיף שלפי הרמב"ן (בספרו תורת האדם) לאחר שהסכימו רוב ישראל לתענית אסור ליחיד לפרוץ גדרם, וכל שכן בדורנו שאנו מצויים בזמן של גזירות ואין שלום. לגישתו יש חובה להתענות מדברי קבלה, תקנת נביאים והסכמת הציבור בדורות הקודמים. להבנה זו יש השלכה הלכתית בכך שהסכמת הציבור היא ברמת חיוב מופחתת של חיוב ולכן הלכות י"ז בתמוז קלים יותר מתשעה באב. בדרך זו כותב הרא"ש:

אבל היחיד אין לו לפרוש מן הציבור כל זמן שלא נמנו הציבור שלא להתענות. (א, ו)

בניגוד לדברי הרמב"ן, כותב הרשב"א: "ומסתברא אע"פ שהורגלו, לא רצו עכשיו להתענות אין מתענין". מרבית הפוסקים כותבים כשיטת הרמב"ן שקבלת הציבור בעבר מחייבת גם את דורנו, כפי שמסכם הטור:

ופירוש דליכא שלום שהבית חרב וליכא שמד במקום ידוע... והאידנא רצו ונהגו להתענות, לפיכך אסור לפרוץ גדר, וכל שכן בדורותינו. הלכך הכל חייבין להתענות מדברי קבלה ומתקנת נביאים. ומיהו כולם מותרים ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה ואין צריך להפסיק בהן מבעוד יום חוץ מתשעה באב. ואם חלו בשבת נדחין עד אחר שבת:

לעובדה שתוקף התענית תלוי ברצון העם יש השלכה הלכתית בנוגע להיקף הדין.⁶ חומרת האיסורים פחותה בשאר התעניות, כדברי הרמב"ן, ובנוסף מצאנו הקלות נוספות כפי שכותב הרמ"א:

הכל חייבים להתענות ארבע צומות הללו ואסור לפרוץ גדר. הגה: מיהו עוברות ומייניקות שמצטערות הרבה, אין להתענות; ואפילו אינן מצטערות, אינן מחויבות

6. וראו לעיל הערה 3 בנוגע לשיטת הרמב"ן.

7. בדרך זו מופיע גם בתשובת הגאונים (אוצר הגאונים ראש השנה, תשובות עמוד 32), שם מופיע שהחלטה נתונה בידי כל אדם: "הילכך שלשה צומות מי שאינו רוצה לצום, אין בכך כלום ואינו מחויב בהן, אבל תשעה באב...".

8. הרב אשר וייס (בשיעורי-גדרי הצומות בזמן הזה, תשע"ז) מנה השלכות נוספות לגדר הלכתי זה כדוגמת ההיתר לטעום בתעניות, כאשר האיסור הוא רק איסור אכילה ולא נאמר לגבי טעימה (שו"ע תקסז, א).

להתענות אלא שנהגו להחמיר; ודוקא בג' צומות, אבל בט' באב מחויבות להשלים.
(תק"ג, א)

נשים בהריון ומניקות לא נהגו לצום בג' צומות ולכן גם אינן חייבות, שהרי הדבר תלוי ברצון העם ולא רצו לחייב אותן. בעקבות יסוד זה דן הרב נחום רבינוביץ בדין מעוברת ומינקת בתשעה באב (שו"ת שיח נחום סימן לו), ומביא את דברי הפוסקים שמבינים שגם איסור תענית בתשעה באב בימינו מבוסס על רצון העם וקבלת התענית על ידם⁹.

תשעה באב הוא במעמד חמור יותר משאר ג' הצומות, ומעמד זה נוצר מהחלטת ורצון הציבור. ההקפדה על יום זה נובעת מהקשר של כל דור להיסטוריה היהודית ולחיבור עם האירועים הקשים שהיו לאבותינו.

האם רצון הציבור יכול להשתנות? ראינו שנחלקו בנושא הראשונים והגישה המקובלת שלא ניתן לשנות. אך עדיין יש לבחון מי הוא הקובע מהו רצון הציבור? האם מדובר על החלטה מודעת של נציגי הציבור או קיבוץ החכמים, או שמא מדובר על הסכמה הנובעת מלמטה וקשורה לשאלה האם הציבור נוהג את התעניות. נראה שבימינו הציבור מקפיד על תשעה באב, אך ייתכן ורמת ההקפדה בפועל על ג' צומות השתנתה לאורך השנים. השאלה תלויה בציבור אותו בוחנים, ובאופן כללי נראה כי בציבור הרחב המגדיר את עצמו כדתי ירדה רמת ההקפדה על צומות אלו. נותרה השאלה האם יתכן ומעמד הצומות ישתנה בעקבות שינוי של הציבור.¹⁰

תשעה באב בימינו

התמורה הגדולה שבתולדות ישראל, חידוש עצמאותנו ונצחוננו במלחמת שחרורנו, מן ההכרח שרישומיה יוכרו בתכנם של כל הימים והמועדים שבלוח ישראל שמשמעותם היא זכרון העבר או מאורעות העבר. אך ביותר מתבטאת התמורה בימי בין המצרים ובהרגשתנו לגבי תשעה באב. מה שהיה ביטוי למציאות חיה, להרגשת ההווה, לתחושת מציאותה של האומה בגלותה, היה לנו ליום זכרון לעברה של האומה.

במילים אלו פותח פרופ' ישעיהו ליבוביץ את מאמרו על מעמד תשעה באב לאחר קום המדינה¹¹. רבים מאיתנו שואלים שאלה זו בקול רם או ללא קול, אך וודאי שהיא מנסרת

9. בדרך זו כתבו הבית יוסף והב"ח בסימן תקנ"ד ד"ה וכתב: "ותשעה באב בזמננו, דאין שמד ואין שלום- נמי גזירה דרבנן היא, ואינה מדברי קבלה שהוא כדברי תורה... וכמו שאמר רבינו תם ביולדות בצום גדליה להתיר לאכול, והוא הדין לתשעה באב". וראו גם בבית יוסף סימן תקע"ה ד"ה ועוברות, ובמקומות נוספים המובאים בתשובת הרב רבינוביץ.

10. בנושאים אלו עסקנו בספרי 'מסיני ועד ימינו', ראו שם בעמודים 158-169; 205-209; 317-318.

11. 'תשעה באב בימינו', פורסם ב'הדור', גליון ערב שבת "נחמו", תשי"ט 1949; "נתיבה", שנה כ"ד, תשי"ט. וגם בספרו 'יהדות', עם יהודי ומדינת ישראל.

באוויר. תשעה באב כפי שהוא מצוין במדינת ישראל, שונה מהדרך בה הקהילות נהגו במשך מאות שנים בגלות. חלק מהשינויים קשורים להבדלים בין הדורות, אך וודאי שהם גם מושפעים בצורה משמעותית מהשינויים שחלו מבחינה לאומית.

בתקנות החקוקות על קיר בית הכנסת 'אלטנוישול' בפראג מופיע:

תיקון מהגאון מו"ה [מורינו ורבינו הרב] דוד אפנהיים א'ב'ד' [אב בית דין] ור"מ [וראש מתיבתא] דקהלתינו ז"ל ביום ט' באב שלא לפתוח פתחי דבי כנישתא עד שעה ו"ו [שישית] ולהאריך בניגוני דקינות ולכוין יציאה דבה"כ [דבית הכנסת] בחצי היום כדי שלא להקל במלאכתן וכיוצא בהן.

דלתות בית הכנסת ננעלו ולא היה ניתן לצאת ולעסוק במלאכה עד לחצות יום תשעה באב. כל הקהילה ישבה יחדיו על הרצפה וניגוני הקינות נאמרו במשותף. הקינות אשר נאמרות בכל קהילות ישראל נוגעות לחורבן המקדש אך לא רק אליו. במהלך הדורות נוספו קינות שנתקנו בעקבות מסעות הצלב, שריפת התלמוד, גזירות קנ"א וגירוש ספרד, גזירות ת"ח-ת"ט, השואה ועוד. תשעה באב הוא יום שהוכפלו בו צרות, וביום זה אנו מציינים את הקשר שלנו להיסטוריה היהודית. גם כאשר אנחנו יושבים במדינתנו, וב"ה זוכים לצבא שיגן עלינו, לא נגמרו צרותינו. במקביל לכך עלינו לזכור ולהזכיר לעצמנו את מה שאירע לעמנו וליצור את הקשר בין הדורות בכל שנה מחדש.

לאור זאת החיבור הינו כפול, ונוגע גם לחסרון המקדש וגם לזיכרון אירועי השמד של אבותינו. תשעה באב במדינת ישראל אינו זהה לתשעה באב בגלות, אך עדיין נשמר על ידי כלל ישראל ובא לידי ביטוי באמירת קינות, צום וזיכרון אירועי העבר.

ככיוון זה כותב פרופ' ליבוביץ בסיום מאמרו:

אולם עד ימינו אנו, כשהיה יהודי נאמן חולץ נעליו ויושב על הקרקע ומתאבל בתשעה-באב - נתכוון לעצמו ולעמו ולשפלותם וענותם ממש. לפיכך היה תשעה-באב ביטוי חי לתחושתו של אדם מישראל במציאותו ממש, ולא העלאת זכר חורבן-הבית בלבד. לביטוי זה מתאים הנוסח של קינות תשעה-באב ומתאימים דינו ומנהגיו של היום הזה. אולם המציאות נשתנתה: אמנם הר-הבית נשאר שמש מקדושתו והוא תפוס ומחולל ע"י סמל זר, אבל הכבוד אשר גלה מישראל הוחזר לו, הועלתה ארוכה לחורבן העם, והדברים הנאמרים בתשעה-באב יהיו מסולפים וחסרי כנות אם לא יבטאו את העובדה המכרעת הזאת.

יום תשעה-באב והזכר אשר הוא מעלה לא יסופו מקרב עם-ישראל, כי אין מוחקים אלפיים שנות היסטוריה מתולדות העם ותולדות דתו. אולם צורתו ודרכי ביטוי של יום האבל מן ההכרח שיחול בהם שינוי עם המפנה המכריע בתולדות עמנו, שאם לא כן - עלול הוא ליהפך לכלי שצורתו אינה מבטאה את תוכנו.

נוסח התפילה

אחת השאלות בנוגע לתשעה באב בימינו עוסקת בנוסח תפילת 'נחם' שמוסיפים בתפילת העמידה במנחה של התענית. הנוסח המסורתי הינו:

נחם ה' אלהינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים, ואת העיר החרבה והבזויה והשוממה. מבלי בניה היא יושבת וראשה חפוי כאישה עקרה שלא ילדה. ויבלעה ליגיונים ויירשוה, ויטילו את עמך ישראל לחרב, ויהרגו בזדון חסידי עליון. על כן ציון בְּמֶרֶר תבכה וירושלים תתן קולה...¹²

אמירת התפילה בנוסח זה יוצרת בעיה מצד אמירת שקר לפני הקב"ה, וכן מצד היחס של המתפלל אל המילים הנאמרות בתפילה וההזדהות עימה¹³. בעקבות כך, בקהילות רבות נאמרת תפילת נחם בנוסח המתאים יותר למציאות ימינו. נוסחים מגוונים הוצעו לתיקון הברכה¹⁴: נוסח אחד שהוצע מבקש להיצמד לנוסח הברכה המקובל, ומוסיף את המילה 'שהייתה' לפני כל ביטוי שאינו תקף לימינו. כך שבמקום 'העיר החרבה הבזויה והשוממה', ייאמר בתפילה 'העיר שהייתה חרבה בזויה ושוממה' (שו"ת עשה לך רב א, יד). מנגד יש שטענו שלא ניתן לשנות נוסח שנקבע על ידי קדמונים, ובנוסף, המצב בירושלים מאוד בעייתי ובייחוד בהר הבית, ולכן תפילה זו עדיין רלוונטית לימינו (שו"ת יחוה דעת א, מג).

הרב חיים דוד הלוי כותב:

הרגשתי בתשעה באב הראשון אחרי מלחמת ששת הימים שאינני יכול יותר לומר בתפילתי דברים אלה, שהם בחינת דובר שקרים לפני ה'. כי לא זו בלבד שכל השנה כולה ובייחוד בימי חג ומועד, כולל ה' וכ"ח אייר, שוקקת ירושלים המון חוגג, אלפים אלפים בניה של האומה... אלא שאפילו בתשעה באב, יום האבל הלאומי, כאשר באים המוני בית ישראל אל הכותל המערבי, מעוטפים באבלם על חורבן הבית, גם אז מורגשת פינה מסוימת בלבי, אליה לא יכול לחדור האבל, זו פינה של שמחה על ראשית צמיחת גאולתנו... ולכן אין ספק שיש משום דובר שקרים לפני ה', לומר על ירושלים זאת: "העיר החרבה הבזויה השוממה מבלי בניה". (שו"ת עשה לך רב א, יד)

נראה שיש לומר נוסח הקרוב לתפילה שהייתה מקובלת עד כה, אך משקף נכונה את מציאות ההווה. אפשרות אחת שהזכרנו היא להוסיף את המילה 'שהייתה' ובכך לשנות במעט את הנוסח ולהתאימה לימינו. אפשרות אחרת היא לשמור על נוסח הברכה המקורי ולהבדיל

12. הציטוט הוא כנוסח ספרד. נוסח עדות המזרח מכיל ביטויים דומים.

13. שאלת שינוי נוסח התפילה גולשת מתחומי העיסוק בפרק זה, והיא נידונה בהרחבה במקומות אחרים. ראו לדוגמה בחוברת 14 של רבני בית הלל-תפילה וגאולה, השפעת תקומת מדינת ישראל על התפילה.

14. ראו סקירה בנושא במאמרה של ד"ר יעל לויין כץ- 'נוסח תפילת נחם', תחומין כא עמודים 71-92; הרב חיים נבון- 'נוסח התפילה במציאות משתנה', צוהר לב עמודים 57-66.

בין מצב העיר ובין המקדש. בדרך זו מקשרים את נוסח הברכה למקדש, כפי שהציעו הרב רא"ם הכהן והרב אבי גיסר¹⁵:

נחם ה' א-להינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים, את העיר האבלה ואת המקדש האבל החרב הפזוי והשומם. האבל מבלי בננו והחרב ממעונו והפזוי מפבודו והשומם מאין פוקד. ויבלעוהו לגיונות וירשוהו זרים ויטילו את עמך ישראל לחרב ויהרגו בזדון חסדי עליון. על כן ציון במר תבכה וירושלים תתן קולה. לבי לבי על חלליהם, מעי מעי על הרוגייהם.

ולאשראל עמך נתתה נחלה ולזרע ישורון ירשה הורשתה. כי אתה ה' באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה. פאמור: "ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה". ברוך אתה ה' מנחם ציון ובונה ירושלים.

גישה זו רואה את מוקד תשעה באב בזיכרון אירועי העבר סביב חורבן בית המקדש. תשעה באב הוא יום אבלות על מאורעות הדורות, יחד עם התאמה למציאות ימינו.

אחרית דבר

בימי תענית הציבור כולו מקדיש את זמנו לזיכרון העבר המשותף והתייחדות עם העם היהודי לדורותיו. בימים אלו קיימת אבלות ישנה, אנו זוכרים את אירועי העבר ומציינים אותם. יחד עם זאת אנו ערים לשינויים שחלו במציאות ולאור זאת, במודע ובתת מודע, יש תמורות ביחס שלנו כלפי ימים אלו.

בפרק זה ראינו שקיימים הבדלים בין כלל תעניות הציבור ובין תשעה באב, גם בנוגע למטרת הצום (אבל או תפילה) וגם ביחס למעמד ההלכתי בימינו. תעניות הציבור תלויות ברצון הקהל, דבר שהגדרתו נתונה במחלוקת בין הראשונים. מעמד תשעה באב הינו שונה ואין שאלה לגבי מעמדו בימינו. עם זאת, בצום תשעה באב נכון שתהיה התייחסות למציאות העכשווית שבה עם ישראל יושב בארצו, גם בנוגע לדגש הקיים ביום והן בנוגע לנוסח התפילה. תחושת היהודי הצם בתשעה באב במדינת ישראל אינה זהה לחוויית היום בגלות כפי שאבותיו חוו לפני מספר דורות.

התמורות שחלו בדורות האחרונים גורמים לשינוי במאפיינים ובמוקד של היום. מציאות זו אינה גוררת בהכרח את ביטולו של היום, אלא מעלה שאלות לגבי המשמעות של הצום בימינו והמציאות לה זכינו, כפי שביטא זאת הרב סבתו בקינתו לזכר קדושי השואה:

איך על אחי נגזר דין ונחתם
בחותרם של טיט וחותרם של דם
קם גוי עליהם להמם, לאבדם

15. הצעה נוספת הוצעה על ידי הרב נחום רבינוביץ, ובדומה להצעה זו גם בנוסחו הדגש הוא על המקדש, 'ההר האבל והחרב' וכו'.

כְּמוֹ גְּוִיֹּת נִסְחָבוּ מִבֵּיתָם
הָעַל דָּמָם תִּכְפֹּר אֲדַמְתָּם...
וְהוֹצֵגוּ עִירוֹמוֹת תּוֹךְ קֶהֱל, נְעֵרוֹתָם
נִנְעֲצוּ סְפִינִים תּוֹךְ אֲרוֹן פְּרֻכָּתָם
וְדָמָם לֹא בְּצִבָּץ רַק זָרָם בֵּינוֹתָם
וְרִתַּח לֹא שָׁקֵט בְּדָם בְּנוֹתָם
הָעַל דָּמָם תִּכְפֹּר אֲדַמְתָּם...

דם חללי החורבן מתערבב יחד עם נרצחי השואה, ומעמיד אותנו בפני התמודדות עם משמעות המציאות לה זכינו.

